

»Her er ret skjel«

En studie i tyveri af markjord i dansk sagnlitteratur

Af *Thomas Johansen*

Tyveri af opdyrket areal ved uretmæssig ændring af dets grænser blev forhen anset som en af de alvorligste forbrydelser, hvad der er forståeligt, eftersom afgrøden var et væsentligt grundlag for en families eksistens. Man mente derfor, at tyven måtte være hjemfalden til en tilsvarende streng straf.

Den følgende artikel tager sigte på med relevante sagn som udgangspunkt at undersøge almuens syn på sådanne ugerninger og de straffe, som man forestillede sig, at den himmelske retfærdighed ville lade blive følgen af tyverierne.

Som kildemateriale er anvendt Evald Tang Kristensens »Danske Sagn«, bd. V, 1897 (DS), hvori de pågældende sagn er samlet i afsnittet »Gjenfærd på uretfærdig jord« (DS 1409-1602). Dette materiale er meget varieret og derfor er stoffet søgt ordnet på en så overskuelig måde som muligt. Med det formål er det nærliggende først at anstille nogle almindelige betragtninger over sagn og deres indholdsmæssige struktur; i den forbindelse er begrebet »episode« af stor betydning.

En episode er en episk enhed,¹ der indeholder et aktivt element, et agens, der fører et passivt element, et patiens, fra én tilstand, præ-status, over i en anden, post-status.²

Den nærmere redegørelse for agens' handling kan beskrives i én eller flere underordnede episoder.

Et sagn mælder, at en landmåler, som har udført falske opmålinger, går igjen på *Drammenstrup* bymark, snart raslende og slæbende med kjæden, snart stille spadserende (DS 1431).

Det bemærkes, at sagnet består af to episoder, og i henhold til ovenstående beskrivelse af en episode, kan sagnet nu gengives i følgende standardiserede form, der er uafhængig af den sproglige formulering:

<i>Agens</i> :	en landmåler
underordnet episode:	har udført falske opmålinger
patiens i post-status:	en markejer er blevet forurettet

<i>agens:</i>	de himmelske magter, der handler i den forurettedes interesse
underordnet episode:	straffer landmåleren ved at lade ham gå igen
patiens i post-status:	landmåleren har fået sin straf.

Et forhold, der er almindeligt ved sagn, kommer tydeligt til udtryk her, idet to elementer er underforstået i sagnets tekst (markejeren, de himmelske magter). Desuden ses det, at en person, hvis post-status er blevet forringet i forhold til præ-status, normalt vil søge den forbedret, og hvis dette ikke er muligt for ham, at en positivt indstillet magt kan træde til og handle på hans vegne som her ved at straffe agens.

Dersom vi overvejer de krav, der kunne forventes at blive stillet til et sagn, må det erindres, at et sagn er blevet til med det formål at skulle høres af en forsamling af mennesker. Ikke med henblik på at blive læst.

Derfor går ét krav ud på, at handlingen skal udspille sig inden for tilhørernes åndelige synskreds og deres forestillinger; hertil kommer, at det skal indeholde et spændingsmoment, sådan at tilhørernes interesse bliver holdt fast. Dette opnås først og fremmest ved, at det omhandler to parter, der agerer og reagerer, hvad der er ensbetydende med, at det består af mindst to episoder.

Hvad angår selve den situation, hvorunder sagnet berettes, kan det ske, at fortælleren har glemt noget i den logiske sammenhæng af handlingen. Da det har vist sig, at en fortæller, bevidst eller ubevidst, vil stræbe efter at bevare den logiske sammenhæng, må han da for at undgå spørgsmål fra tilhørernes side om hvorfor? eller hvordan?, erstatte det glemte med noget af egen opfindelse. Her må man være opmærksom på, at fortælleren let kan falde for fristelsen til at overdrive for at opnå en yderligere dramatisk effekt; sådan at tilhørernes interesse stimuleres desto mere.³

Et videre krav er, at et sagn skal have en tilfredsstillende slutning, som groft sagt går ud på, at man føler, at retfærdigheden har sejret.

Hvis vi nu vurderer det ovenfor gengivne sagn på denne baggrund, ses det, at eftersom tyven får sin straf, er afslutningen for så vidt tilfredsstillende. Men herfra føres vi over i spørgsmålet om, hvilke straffe der kunne overgå tyvene, og videre til de enkelte typer af forseelser, det kunne dreje sig om.

Den letteste og enkleste form for tyveri, som kan udføres i største ubemærkethed, består i simpelthen at flytte skelsten og afmærkningspæle. Herudover kan man bruge ploven til at pløje ind i et tilgrænsende markareal og derved tilegne sig et antal plovfurer.

I sådanne tilfælde drejer det sig om tyveri af mindre arealer. Hele marker kunne man tilegne sig ved at bruge et kendt trick, der gik ud på, at man kom jord fra sin egen mark i sine støvler, hvorefter man tog opstilling på det attråede areal, hvor man nu (med formel, men absolut ikke med juridisk, ret) kunne sværge, at man stod på sin egen jord.

Endnu et tilfælde af tyveri, om end ikke af jord, skal nævnes; det drejer sig om den såkaldte tværbæring:

I jordfællesskabets dage skulde bymændene jo altid møde på samme dag til arbejderne, der skulle udføres på marken, for at den ene ikke skulde komme den anden for nær. Det gjaldt især i pløjetiden, da de ellers kunde pløje over skjellet, ligeledes i høstens tid. Men når kornet stod høstet på agrene, så var det jo nemt for en mand at bære en kjærv fra naboens stykke og over på sit eget, og disse tyverier var vel nok ikke så helt sjeldne. Selve tyvene kaldte man tværbærere, sagtens fordi de bar kornet tværs over agrene. Sådanne tværbærere gik igjen (DS 1466).

Den uundgåelige straf for tyveri af markjord bestod i, at den skyldige måtte gå igen. I sagnene træffer man ham i mange forskellige skikkelser: Som en landmåler med sin kæde (DS 1422), eventuelt med et gloende hoved (DS 1419), eller råbende: »Her er ren og rette skjel« (DS 1479) – også som nattepløjer, hvor »den gloende ild stod fra hans plovjærn« (DS 1524), og fremdeles hedder det: »De, der har gjort uret, løber over markerne i skikkelse af ildhjul, men de mægter ikke at flytte skjellet tilbage« (DS 1485).

Over for denne overdådighed af fantastiske beskrivelser må man standse op og stille spørgsmålet om, hvad der var den direkte baggrund for, at sagn om tyveri af markjord kunne opstå. Svaret ligger i jordlodernes placering i forhold til hinanden, thi hvis de lå tæt, hvad der jo var tilfældet før udskiftningen i begyndelsen af 1800-tallet, var forudsætningen tilstede for en let forøgelse af ens egen jord. En sag, der ikke gjorde forseelsen mindre, var den, at et markstykke, som er et stationært objekt, er vanskeligere at holde opsyn med og derfor generelt vil være mere udsat for tyveri, end hvis der havde været tale om løse effekter, der kan flyttes eller gemmes bort.

Da det åbenbart under sådanne omstændigheder var svært at udpege den (eller de) skyldige og bringe dem for en »jordisk« domstol, måtte man forestille sig, at straffen blev effektueret af de himmelske magter ef-

ter den pågældendes død, hvilket betød, at den afdøde tyv måtte gå igen uden at kunne finde ro i graven.

Når man derfor færdedes ved nattetide og observerede uforklarlige foreteelser i form af syns- og høreindtryk, ville det være nærliggende at fortolke disse som genfærd af marktyve. Havde man være ude for sådanne foreteelser, kunne man, som overfor nævnt, let falde for fristelsen til at dramatisere – hvad de anførte beretninger tydeligt er udtryk for – både til glæde for sig selv og for tilhørerne. »Jeg blev så forfærdet, at jeg kastede mig ind på min fader og nær havde væltet ham« (DS 1493). Men var frygten stor, var lettelsen desto større, når man opdagede den virkelige årsag.

Der går en landmåler ved *Torsbjærg* her vesten for *Vorde* kirke. Han har sat nogle skjel forkert. Mange folk har hørt, at han går og slæber med hans kjæde hver nat. En mørk morgen, jeg skulde hen at flytte heste og er på hjemvejen, hører jeg en forskrækkelig raslen af en kjæde. Nu havde jeg hørt de gamle fortællinger og er aldrig bleven så ræd som den gang. Men da jeg kom nærmere til det, opdagede jeg, at det var præstens hund (DS 1417).

– og Evald Tang Kristensen fortæller i sine erindringer, at da han en aftenstund kom gående med sin stedfar, så han et genfærd rejse sig foran. Stedfaren trak ham derhen, og det viste sig at være en høj encbærbusk.⁴

Det er blevet nævnt ovenfor, at et krav til sagnet går ud på, at det er etisk tilfredsstillende, dvs. at det har en slutning, hvori retfærdigheden sejrer. I den hidtil omhandlede sagntype er dette krav forsåvidt opfyldt, eftersom tyven får sin straf.

Ser vi på de optrædende personer under ét, ses det, at nævnte sagntype ikke er alene om at opfylde kravet, for det er utilfredsstillende, at det ikke fremgår, om markejerer har fået sin jord tilbage, og endelig er der jo tyven selv, som gerne vil se afslutningen på den ikke på forhånd tidsbegrænsede straf, han er blevet idømt. Alt dette betyder, at vi kan forudse yderligere to typer af disse sagn.

Der er nu den situation, hvor de himmelske magter foruden at straffe tyven vil lade markejerer få sin jord tilbage; disse magter vil i retfærdighedens interesse udøve en straffende og godgørende handling på én gang. Dette realiseres ved at lade tyvens straf være midlet til at yde retfærdighed over for markejerer. Da denne imidlertid ikke er genstand for

særlig opmærksomhed fra sagnenes side, må det forventes, at den pågældende sagntype er sparsomt repræsenteret. Svarende til den overfor angivne standardiserede form af sagnet, får vi nu en tilsvarende, hvori den første episode forbliver uforandret, mens den anden antager formen:

<i>agens:</i>	de himmelske magter
underordnet episode:	tvinger tyven til, som straf, at genoprette markejerens præ-status
patiens i post-status:	markejeren har fået sin jord tilbage

De, der flyttede skjelpælc, må gå og flytte dem tilbage, og hvad værre er, de må slå dem i med deres hovedpande. Der er flere, som har set dem ved det arbejde ved midnatstide (DS 1447).

Hjulene under ploven kunde man høre pibe helt tydeligt, og selve ploven var lagt på slæbetræet. Hestene, som var spændt for ploven, hang tungerne ud af halsen på. Dette spøgeri hidrørte fra nogen, som i levende live i fællesskabets dage havde pløjet over skjellene ind til naboerne, og således uretfærdig tilvendt sig jord derfra. Det var denne, der nu efter døden måtte gå at pløje tilbage (DS 1559).

Om folk, der har sværget sig til jord, hedder det:

De fik heller ikke ro i graven, men går og råber: »Her er rette skjel!« og det skal de blive ved med, til den uretfærdig tilvundne jord er kommen tilbage til de rette ejeres efterkommere (DS 1484).

Den groteske straf i det første af disse eksempler kan tages som et udtryk for den modvilje, man nærrede mod tyvene. Det sidste eksempel viser ikke klart, under hvilke omstændigheder jorden skulle kunne komme tilbage til ejeren.

Hvis tyven ikke har fundet ro i graven, vil han forsøge at få straffen afsluttet. Det er imidlertid ikke uden videre muligt, da det jo er de himmelske magter, der har pålagt ham den. Her kan befrielsen eller forløsningen kun ske ved en anden persons mellemkomst. Herefter får to afsluttende episoder af sagnet – i fortsættelse af »Tyven har fået sin straf« (men ikke udstået den) – følgende standardiserede form:

<i>Agens:</i>	tyven
underordnet episode:	kommer i forbindelse med en anden person, der optræder som hans forløser
patiens i post-status:	personen (forløseren) har erfaret tyvens situation
<i>agens:</i>	forløseren
underordnet episode:	udtaler de forløsende ord eller udfører den forløsende gerning
patiens i post-status:	genfærdet er forsvundet og tyven forløst.

Natten er den tid, hvor ubestemte synsfænomener lettest fortolkes som genfærd. Da nu nattepløjning, hvor tyven pløjer den stjalne jord tilbage, forudsætter at genfærdets virksomhed strækker sig over et længere tidsrum end det, der fx svarer til at flytte en skelsten, er det forklarligt, at sagnene henlægger pløjningen til netop nattetimerne. Men herved sker det, at frygten som så ofte før kommer i fokus, sådan at fortælleren glemmer at meddele, om nattepløjerer nu også blev forløst. Strukturelt set betyder det, at den anden episode i den ovenfor angivne form ikke kommer til udtryk. Et almindeligt træk ved nattepløjningssagnene er altså frygten for at møde ham, thi i så fald kan det ske, at man kommer til at hjælpe ham med at pløje.

Sker det, at en eller anden natlig vandrer kommer der forbi og ser genfærdet, må han vogte sig for at stå stille, ti så falder tömmen i hans hånd, og han må da følge med en omgang omkring ageren, og så slipper han endda kun fri, når han kan passe på at give slip på tömmen nøjagtig på det sted, hvor den faldt ham i hånden (DS 1553).

Men de skulde vare dem for ikke at komme for nær, og holde hånden lukket, for ellers faldt tömmen i hånden på dem (DS 1528).

I modsætning til de ovenfor nævnte eksempler, hvor tyvens reaktion på straffen ikke umiddelbart fører til noget, er der en gruppe sagn, der bringer ham forløsning, hvad der er betinget af, at markejerer har fået sin jord tilbage. Det er her, som om fortællerens fantasi har fået friere tøjler, når man tager i betragtning de mange forskellige skikkelser, hvori forløseren viser sig, og de tilsvarende omstændigheder, hvorunder tyven når sit mål.

En præst i *Gerslev* [...] var så nærig, at han om natten flyttede skjel-pælene ind på sine naboers grund. [...] Mange år efter at han var død, kom han en nat og bankede på hos en mand, der hed Jens Larsen, som havde tjent præsten og hjulpet ham ved hans natlige arbejde. Præsten forlangte nu, at Jens skulde være med at flytte pælen tilbage, og det hjalp ikke, at han gjorde indvendinger, han måtte gjøre, hvad spøgelseset forlangte (DS 1520).

Dette forløb er ret almindeligt, men det følgende er et eksempel på, at tyven tager forskud på hjælpen, idet han forudser, at han vil blive straffet med at skulle pløje tilbage:

En mand var en aften i færd med at pløje af sine naboers agre ind til sin egen ager. Han sagde da til sin tjenestedreng, som kørte plov for ham: »Når jeg er død, skal jeg pløje det tilbage igjen, som jeg nu pløjer i aften, vil du så hjælpe mig«. Drengen lovede det. [Der går nu nogle år, manden er død og drengen i tjeneste på en anden gård. Han møder da en aften sin forrige husbond, der foreholder ham hans løfte. Han følger nu genfærdet, som siger:] »Nu kan du skyde gjenvej over marken, men jeg må følge vejen.« Da karlen kom til marken, hvor der skulde pløjtes, var manden der allerede med heste og plov. Nu tog karlen tömmen, og i førstningen gik det ganske langsomt, men efterhånden hurtigere og hurtigere, og til sidst måtte karlen løbe for at vinde med, så han blev bange, han skulde tabe vejret. Men heldigvis var de snart færdige, og som de kom til enden af ageren, forsvandt det hele pludselig for karlens øjne, og så gik han hjem, glad ved at være sluppen så vel fra den tur (DS 1577).

Man kan undre sig over, at genfærdet ikke kan gå over marken, men må følge vejen. Det skyldes formentlig, at man ved at gå tværs over plovfurerne kommer til at fremkalde korsets tegn, hvad der er umuligt for bjergfolk, genfærd og andre væsener, der ikke hører denne verden til.⁵ Til gengæld har genfærd og spøgelses en egenskab, der åbenbart er karakteristisk for *deres* verden:

[En mand havde stjålet jord fra sin nabo ved at flytte skellet. Nabo-en møder nu hans genfærd og på spørgsmålet om, hvorfor han færdes dér, svarer genfærdet, at han gik der for at få tilgivelse.] »Ja, den har du allerede fået«, svarede manden. »Ræk mig da din hånd

til pant derpå,« sagde da skikkelsen. Det vilde manden ikke, for han vidste nok, at sådanne spøgelsers hænder gjerne brænder, hvad de rører ved. Han gav ham derfor et törklæde, som skikkelsen så trykkede i sin hånd, og dermed forsvandt han. Men da manden tog törklædet op, var der brændt huller på det (DS 1519).

En enkelt måde, hvorved tyven finder fred, er den, hvor forløseren fortæller ham, hvor han skal flytte skelstenen hen:

[En landmåler gik og råbte:] »Hvor skal a sætt 'en, og hvor skal a sætt 'en?« Så svarte én: »Sæt 'en, som du tav 'en.« – »Nu skal du have tak, det svar har a ventet efter i 100 år« (DS 1508)

– og en anden, hvori de himmelske magter er direkte involveret:

[En landmåler gik igen, fordi han havde gjort uret ved opmålingen. Hans genfærd gik og råbte, at han kunne gøre ret og skel, og man] kunde høre landmålerkjæderne de skringlede [...] En aften kom der én gennem Trædhoved, og han hørte det råbte. Da svarede han: »Ja, Gud hjælpe dig, a kan ikke.« Siden hørte de det aldrig (DS 1475).

Endelig skal nævnes et eksempel, der handler om erhvervelse af jord på uretmæssig vis ved falsk edsaflæggelse; her er der ingen mulighed for forløsning af tyvene:

På en banke på *Rerslev* bys mark ved Slagelse står seks høje ranke sten, og forned en mindre kroget. Det var syv mænd fra *Rerslev*, som gjorde falsk ed. De var til tings tillige med nogle mænd fra *Ogtved* by om byskjellet, som de påstod at være nærmere ved *Ogtved* by, hvorpå de aflagde ed og fik det kjendt for ret. Men da de kom tilbage til det sted, hvor skjellet för havde gået, blev de til sten. De havde nemlig udtalt på tinge, at de vilde ønske, de måtte blive til sten, förend de kom hjem, dersom de havde gjort falsk ed. Den sten, som står forned, var en skrutrygget skrædder, som ikke kunde vinde med de andre (DS 1600).

Dette er klart et ophavssagn. At blive forvandlet til en sten blev anset for at være en almindelig forekommende straf, og da man erindrede, at der havde været en strid om skellet mellem de to byer, måtte man tro, at de

syv sten var forvandlede personer, der på den måde var blevet straffet for falsk edsaflæggelse i forbindelse med denne strid. Herved fik man en acceptabel forklaring på de syv sten.

Tænker man herefter på sagnene om tyveri af markjord, hvor ubestemte og uforklarlige natlige fænomener blev opfattet som genfærd af marktyve, ses det, at sådanne sagn klassificerer sig selv som en speciel type af ophavsagn.

På tilsvarende måde fortolkede man ubestemte lyde, der undertiden kunne høres i en gård: Det var nissen, der puslede, og derved slog man sig til ro, hvad man let kunne gøre, eftersom nissen, hvis han ellers blev behandlet godt, var et venligsindet og hjælpsomt væsen.

Der er visse grupper af de ovenfor omtalte sagn, der påkalder sig særlig opmærksomhed på grund af deres enkle handling: »Landmålere« (DS 1409-1446), der beskriver, at genfærdet rasler med sin kæde, idet han måler jorden op; »Her er ret skjel« (DS 1474-1497), der kan ses som et udtryk for genfærdets dårlige samvittighed, og endelig: »Hvor skal jeg sætte den?« (DS 1498-1510), som kræver et svar, i modsætning til de to foregående, der blot konstaterer, hvori straffen kan bestå.

Svaret bliver givet af en eller anden, som derved kommer til at optræde som tyvens forløser. Men her er der tilsyneladende en inkonsekvens, idet genfærdet jo blot ville behøve at sætte skelstenen på dens oprindelige plads for at blive forløst, men alligevel er det nødvendigt at få det at vide af en anden.

Heraf må sluttes, at et genfærd i denne situation er berøvet evnen til selvstændig initiativtagen, og det er derfor nødvendigt, at der findes en anden, der kan tage det for ham. Det er den person, som vi har kaldt forløseren, og hvis eksistens allerede blev forudsat ud fra den omstændighed, at genfærdet ikke kan forløse sig selv, alene fordi det er de himmelske magter, der har idømt ham straffen.

Det er fristende at forestille sig, at disse grupper af sagn, der er indsat i lokale rammer, repræsenterer et grundelement. Når man havde accepteret fortolkningen af de natlige fænomener, var det nærliggende at se genfærdenes aktiviteter som noget, de havde beskæftiget sig med i levende live. At vi her står over for noget oprindeligt, antydes yderligere af, at der her kun er tale om skelsætning.

Ud fra disse overvejelser kan det anses for naturligt, at det øvrige sagnstof har udviklet og differentieret sig, så det har kunnet imødekomme kravet om, at beretningerne skulle bevæge sig inden for de forestillinger og den viden, der var karakteristisk for de pågældende lokale til-

hørere. Hertil kommer, som nævnt, visse fortælleres trang til at overdribe og dramatisere. Det er på den baggrund, at de fantastiske elementer såsom genfærd med gloende håndtryk etc. må ses, beretninger, der er inspireret af ilden i Helvede.

Vi har søgt at gøre rede for, hvordan troen på genfærd opstod, men tilsvarende kunne man spørge om, hvorfor denne tro forsvandt. Da Evald Tang Kristensen i sidste halvdel af 1800-tallet foretog sit enorme indsamlingsarbejde, var de fremsynede klar over, at det var i yderste øjeblik, da interessen for sagn var i stærk aftagen, hårdt presset af den øgede oplysning og Indre Mission, der begge var fjendtligt indstillede over for, hvad de betragtede som overtro. Imidlertid levede sagnene endnu i de fattige kredse, navnlig i Vestjylland. Med den aftagende interesse for sagn i almindelighed forsvandt også troen på genfærdenes eksistens, men det kunne hos en og anden rejse spørgsmålet om, hvorfor man ikke hørte mere til dem, og her var svaret på rede hånd: De forsvandt, fordi de pågældende var blevet forløst. Herved havde man et kompromis mellem de gamle og de nyere anskuelser vedrørende genfærd.

Men bag alt dette synes der at åbne sig et langt videre perspektiv: Kunne man se det her behandlede sagnkompleks som et ubevidst spejlbillede i landbefolkningens forestillingsverden af sammenhængen mellem tre kristne grundelementer: Syndefald, straf og Frelser?

Noter

1. Thomas Johansen: Malefactor and Antagonist. A Study in Aetiological Legends. I: *Folklore*, vol. 100, 1989. London.
Samme: »Hvordan gik det til?« En studie i tilblivelsen af ophavssagn. I: *Danske Studier* 1995.
2. Det forudsættes her, at agens og patiens er forskellige (personer).
3. Thomas Johansen: *An Experiment with Oral Transmission*. Copenhagen. The Royal School of Librarianship, 1993.
4. Evald Tang Kristensen: *Minder og Oplevelser*, bd. I, s. 94.
5. Analogt med *Danske Sagn* bd. I, nr. 821, hvor det om en rytter, der havde stjålet et guldbæger fra bjergfolkene, siges: »Dværge kan ikke gå over furerne, men må trimle sig over dem, fordi korsets tegn fremkommer ved gangen over dem« (Thomas Johansen: Tyveriet af bjergfolkens guldbæger ifølge dansk folkeoverlevering. I: *Nordnytt*, 58, 1995).